ДОКТОРАНТИ

УНИВЕРСИТЕТ НА ТРЕТАТА ВЪЗРАСТ В БЪЛГАРИЯ: КАКВО, ЗАЩО И КАК ТРЯБВА ДА СЕ СЛУЧИ?

Георги Станков[1]

Резюме

Статията разглежда възможността за развитие на "Университет на третата възраст" в България. Авторът представя основните стретегически документи на страната, които имат пряка връзка с УТВ, и изследва феномена УТВ в световен мащаб. Накрая дискутира важните въпроси, които стоят пред реализацията на тази идея в България.

Ключови думи: учене през целия живот, образование за възрастни, университет на третата възраст, активно стареене, политики за възрастни

UNIVERSITY OF THE THIRD AGE IN BULGARIA: WHAT, WHY AND HOW MUST HAPPEN?

Georgi Stankov

Abstract

The article explores the potential for development of "University of the third age" adult learning institutions in Bulgaria. The author presents the state's key strategic documents which are directly pertinent to UTA and researches the UTA phenomenon on a worldwide scale. Finally, he discusses the main questions which need to be considered in order to implement the UTA idea in Bulgaria.

Keywords: lifelong learning, adult education, university of the third age, active aging, policy on the elderly

Въведение

На 17 февруари 2015 г. министърът на образованието и науката проф.Тодор Танев за първи път в България изказа идеята за създаването на "Университет на третата възраст" (УТВ).[2] Като всяка нова идея, която е отвъд кръга на знанието ни и на приетото за естествено, идеята за "Университет на третата възраст" има нужда от време за осмисляне и оценка. В опит да допринеса към дискусията за политиките на държавата спрямо възрастните хора у нас, ще разгледам следните теми:

- Кои фактори предпоставят необходимостта да се говори за развитието на образователни инициативи за възрастните хора в България?

[1] **Георги Станков** е психолог и психодрама терапевт, докторант в катедра "Публична администрация" на СУ "Св. Климент Охридски." Работи по темите гражданско участие и развитие на общности, лидерство, развитие на човешките ресурси, либертариански патернализъм и качество на живот. Има изследвания и публикации в областта на психодраматичния метод и детското участие.

[2] Танев, Тодор (2015). "Идеен проект за "Университет на третата възраст". Достъпен онлайн на адрес: https://www.facebook.com/todor.tanev.37/posts/10205934539032192, последно посетен на 21.12.2015.

- Какво представлява УТВ и какви модели на образователни институции за възрастни съществуват в световен мащаб?
- Какъв трябва да е УТВ в български контекст?

Част 1. Необходимостта от нов подход в предлагането на от образователни дейности за възрастните хора в България

Политиките, насочени към социалната включеност и активност на възрастните хора в България, страдат от една основна слабост. През годините държавните институции са положили усилия за теоретичното им развитие чрез страстегии, концепции и планове, но не е направено достатъчно за създаването и имплементирането на работещи практики в реалния живот. Университетът на третата възраст може да компенсира този дефицит, като се превърне в пресечна точка на две досега независимо развиващи се актуални тенденции в България. Първата тенденция е стремежът за създаване на условия за активен живот на възрастните хора (active ageing), които в новите демографски реалности стават все по-голяма част от населението на страната. Втората тенденция е стремежът за развитие на ученето през целия живот (lifelong learning), което утвърждава правото и необходимостта от продължаващо образование и обучителни дейности през целия жизнен път.

1.1. Към по-активен живот на възрастните хора в България.

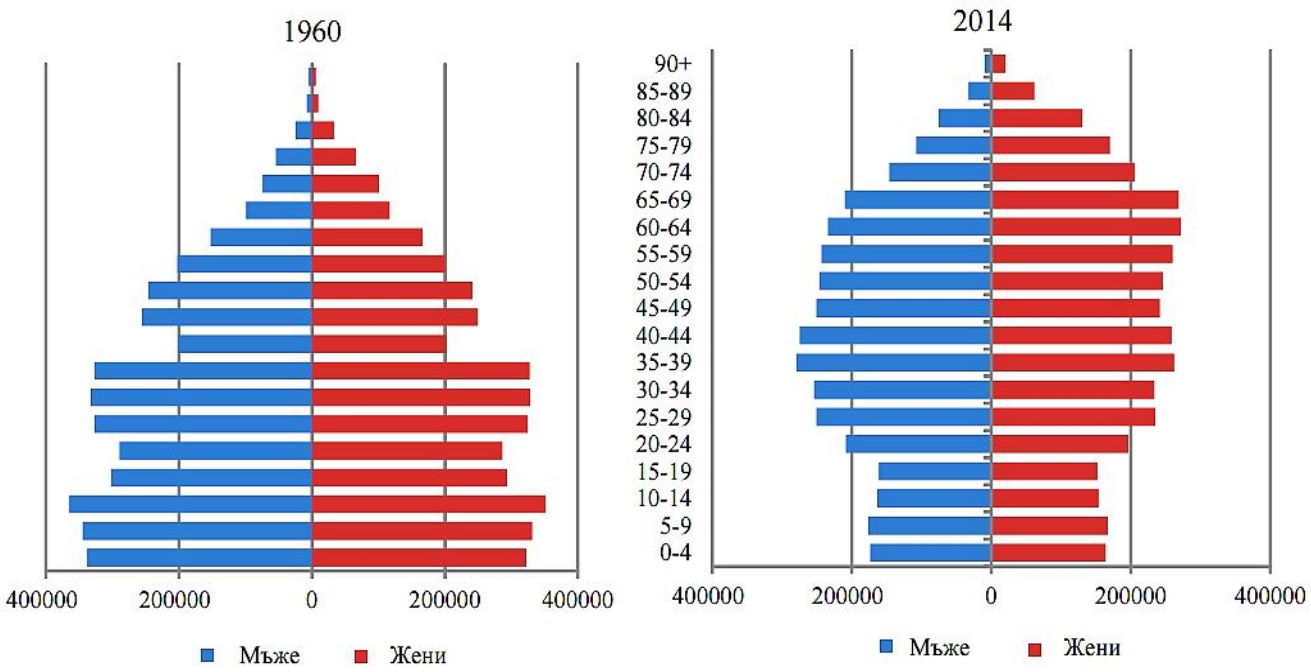
България е сред страните с най-бързо стареещо население в света.[3] Основният фактор за това положение е намалената раждаемост. Всички данни за разпределението на населението по възраст сочат, че относителният дял на хората в нетрудоспособна възраст в страната расте за сметка на населението в трудоспособна възраст. Например през 2011г. процентът на жителите между 0 и 14 години у нас е бил 13,8% от общото население на страната, а на жителите на 65 и повече години е бил 17,7%, като е установена тенденция за постоянно нарастване на възрастните спрямо децата.[4] Негативната демографска тенденция се потвърждава и от докладите на Националния статистически институт за 2013г.[5] и 2014г.[6], в които откриваме, че броят на лицата до 19-годишна възраст е намалял почти двойно спрямо 1960г. (вж. фигура 1).

[3] Myers, Joe (2015), "These countries are shrinking the fastest", публикукация в сайта на Световния икономически форум от 2015.07.28. Източникът е достъпен онлайн на адрес: https://agenda.weforum.org/2015/07/these-countries-are-shrinking-the-fastest, последно посетен на 21.12.2015.

[4] Национален доклад за България за 2011г. (втори преглед и оценка по изпълнението на Международния план за действие по застаряването от Мадрид, 2002г., и на регионалната стратегия за Европа към него), стр.2, достъпен онлайн на адрес: http://www.unece.org/fileadmin/DAM/pau/age/country_rpts/BGR_report_rus.pdf, последно посетен на 21.12.2015.

[5] НСИ (2014). "Население и демографски процеси през 2013г.", стр.1, достъпен онлайн на адрес: http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Population2013_AUIT2RS.pdf, последно посетен на 21.12.2015.

[6] НСИ (2015). "Население и демографски процеси през 2014г.", стр.1, достъпен онлайн на адрес: http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Population2014_2Y19BGI.pdf, последно посетен на 21.12.2015.

Фигура 1: Възрастова структура на населението на България през 1960г. и 2014г. (Източник: НСИ)

Друг фактор, допринасящ за нарастването на относителния дял на възрастните хора, е увеличената продължителност на живота. В световен мащаб прогнозите за развитите страни и някои от членовете на ОИСР са, че към 2060-2065г. очакваната продължителност на живота за жените и мъжете над 65-годишна възраст ще нараства.[7] В България средната продължителност на живота е по-ниска от тази в страните от Г-20, но през последните години също се наблюдава тенденция към повишаване: от 72,1г. през 2002г. до 74,9г. през 2013г.[8]

И третият фактор, който оказва влияние на повишаването на средната възраст на населението в България през последните десетилетия, е миграцията на български граждани в други страни. Към 2011г. техният брой е бил над 2 милиона души, като в по-голямата си част те са в трудоспособна възраст, или са били в такава към момента на заминаването си.[9]

Динамиката в разпределението на населението по възрастови групи закономерно води до повишаване на средната възраст в страната. Увеличаващият се дял на възрастното население у нас означава, че се увеличава броят на хора със сходни житейски ситуации, потребности и проблеми. Тези промени изискват сериозен поглед върху бъдещето на пенсионната система и здравните грижи, продължаващото образование и възможностите пред "сребърната икономика",

[7] OECD (2015). "Pensions at a Glance 2015. OECD and G20 indicators", pp.156–157, достъпен онлайн на адрес: http://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/pensions-at-a-glance-2015_pension_glance-2015-en, последно посетен на 21.12.2015.

[8] Национален статистически институт, "Очаквана продължителност на живота, по пол", достъпен онлайн на адрес: http://goo.gl/UdkKF6, последно посетен на 21.12.2015.

[9] Сайтът EuroChicago представи списък с броя на български граждани по страни, с уточнението, че данните са по преценка на българските дипломатически представителства и са получени от МВнР по ЗДОИ. Източникът е достъпен онлайн на адрес: http://www.eurochicago.com/2012/04/v-tchuzhbina, последно посетен на 21.12.2015.

но също и предприемането на непопулярни политически решения, които стават наложителни при променената демографска ситуация, например постепенното повишаване на възрастта за пенсиониране.[10] Промененият баланс във възрастовата структура предполага мерки за по-пълноценното и активно включване включване на възрастните хора в социалния, икономическия и културния живот, което от своя страна ще увеличи възможността им да допринасят за себе си и за обществото и в по-късна възраст. През 2012г. Република България материализира намеренията си в това отношение чрез Националната концепция за насърчаване на активния живот на възрастните хора в България (2012 - 2030).[11]

Националната концепция за активен живот на възрастните хора поставя стратегическата цел за "...създаване на условия за техния активен и достоен живот чрез осигуряване на равни възможности за пълноценното им участие в икономическия и социален живот на обществото",[12] която тряба да доведе до достоен и пълноценен живот за възрастните хора. Концепцията приема за "възрастен" всяко лице над 55-годишна възраст.

Следните оперативни цели очертават непосредствените приоритети за работа по осъществяване на концепцията:

1. Осигуряване на условия за активен трудов живот на възрастните хора.
2. Осигуряване на финансова стабилност на пенсионната система, условия за активен и достоен живот в пенсионна възраст и за ограничаване на бедността сред пенсионерите.
3. Осигуряване на условия за достъп до здравни услуги и удължаване на живота в добро здраве на възрастните хора.
4. Осигуряване на условия за достъп до образование, за учене през целия живот, за
5. повишаване на квалификацията и за преквалификация на възрастните хора с оглед на
6. Подобряване на мобилността на пазара на труда.
7. Развитие и модернизиране на дългосрочните грижи и осигуряване на условия за достъп до социални услуги. Развитие на т.нар. „сребърна икономика".
8. Развитие на доброволчеството.
9. Преодоляване на негативни стереотипи и изграждане на позитивен публичен образ на възрастните хора.[13]

Но две години след приемането на концепцията, Индексът на активното стареене на 28-те страни - членки на Европейския съюз през 2014г. постави България на незавидното 22-о място.[14]

---

[10] През 2015г. този процес започна. Подробности в: НОИ (2015). "Пенсии за осигурителен стаж и възраст", достъпен онлайн на адрес: http://www.noi.bg/pensions/grantpensions/1854-posv13, последно посетен на 23.12.2015.

[11] Министерство на труда и социалната политика (2012). Национална концепция за насърчаване на активния живот на възрастните хора в България (2012 - 2030), достъпен онлайн на адрес: www.strategy.bg/FileHandler.ashx?fileId=2463, последно посетен на 21.12.2015.

[12] Пак там, стр. 37.

[13] Пак там, стр.38.

[14] United Nations Economic Commission for Europe, European Commission (2014), "Active Ageing Index for 28 European Union Countries", достъпен онлайн на адрес: http://www1.unece.org/stat/platform/display/AAI/Active+Ageing+Index+Home, резюме на данните са достъпни онлайн на адрес: https://www.unece.org/fileadmin/DAM/pau/age/WG7/Documents/Policy_Brief_AAI_for_EG_v2.pdf, и двата източника са последно посетени на 21.12.2015.

Особено ниски са резултатите по два от четирите области на индекса: "Обществено участие" и "Независим, здравословен и сигурен живот", съответно 27-о и 26-о място сред 28-те страни от съюза. По-добро е представянето на България в другите две области на индекса - "Заетост" и "Капацитет и благоприятна среда за активно стареене", където заема съответно 15-а и 17-а позиция. Общото представяне обаче категорично показва дефицита в политиките, насочени към насърчаване на активния живот на възрастните хора у нас. Налага се изводът за необходимост от цялостен подход, който да работи за паралелния напредък по разнообразните индикатори, отчитащи качеството на живот в активна възраст. Сред тях са: включване в доброволчески дейности, полагане на грижи за други хора, социална свързаност, психично благополучие, физическа активност, политическо участие, достъп до здравна и стоматологична грижа, използване на информационни и компютърни технологии, възможности за независим живот, среден разполагаем общ доход, редуциране на риска от материални лишения, физическа сигурност и учене през целия живот.

1.2. Към учене през целия живот в България.

Националната стратегия за учене през целия живот за периода 2014 – 2020 си поставя за цел в края на периода България да се превърне в страна, създаваща необходимите условия за пълноценна творческа и професионална реализация на личността, в която достъпът до разнообразни и качествени форми на учене през целия живот се е превърнал в реалност за всички нейни граждани.[15] Подобряването на знанията и компетентностите вече не се разглежда като право или привилегия само на по-младите; то е право на всички.

Една от конкретните цели на стратегията е да се увеличи делът на участващите граждани на възраст между 25 и 64 навършени години в образователни и обучителни дейности от 1.5% през 2012 г. на повече от 5% през 2020 г. (при 4-седмичен референтен период). Последната декада на трудоспособната възраст попада в категорията "възрастни хора" според Националната концепция за насърчаване на активния живот на възрастните хора в България, която (както споменахме по-горе) включва лицата над 55-годишна възраст.

Сред областите на въздействие в Националната стратегия за учене през целия живот за периода 2014-2020 фигурира развитието на възможности за неформално учене на възрастните хора след приключване на професионалната им кариера. България традиционно създава амбициозни стратегии, но слабото място е липсата на воля и визия за формиране на конкретни политики за осъществяването им. Ще приведа един аргумент в подкрепа на това твърдение: същата цел от 5% включени в учене през целия живот лица на възраст между 25 и 64 навършени години беше заложена в предходната Национална стратегия за учене през целия живот за периода 2008-2013. Поставената цел категорично не беше постигната: данните сочат, че през 2012г. само 1,5% от представителите на целевата група са били включени в учене през целия живот, а през 2014г. те са 1,8%.[16] С тази тендеция на увеличаване на броя на заетите в

[15] Министерство на образованието и науката (2013), Национална стратегия за учене през целия живот за периода 2014 – 2020, достъпен онлайн на адрес: mon.bg/?h=downloadFile&fileId=1972, страница 18, последно посетен на 21.12.2015.

[16] Министерство на образованието и науката (2014) Годишен доклад за изпълнението през 2014г. на Националната стратегия за учене през целия живот за периода 2014 – 2020, стр.26, достъпен онлайн на адрес: mon.bg/?h=downloadFile&fileId=8081, последно посетен на 21.12.2015.

някаква форма на учене през целия живот, поставената цел на стратегията от 5% през 2020г. отново няма да бъде постигната.

Въпреки, че в Годишния доклад за 2014г. липсват данни по възрастови групи, въз основа на лични наблюдения допускам, че лицата в последната декада на трудоспособната възраст (55 - 64г.) и тези в пенсионна възраст са по-пасивни от останалите по отношение на включването си в образователни и обучителни дейности. Без претенция за изчерпателност, откривам следните възможни причини за това състояние:

1. Наличие на "култура на неучастието" в образователни, социални, културни, хуманитарни и т.н. дейности сред доминиращата част от обществото.[17]
2. Наличие на особена нагласа относно социалната роля на възрастните хора и тяхното място в обществото.[18]
3. Наличие на психологическа бариера у възрастните хора за включване в образователни дейности с по-млади хора, в случаите, когато те са отворени за всички възрасти.
4. Липса на адекватни и съобразени със способностите и потребностите на хората от третата възраст учебни дейности и програми.

В резултат една значима част от населението на страната – хората от третата възраст – де факто остава пренебрегната при развитието на неформалното образование и на други възможности за социално включване. Сред положителните идеи в актуалната Национална стратегия за използване и развиване на потенциала на възрастните хора у нас са: а) стимулиране на инициативата "Учещи региони", която предвижда пенсионирани педагози да стават наставници на млади работници, б) насърчаване на иновативни форми за учене между поколенията и инициативи за използване на знанията, уменията и компетентностите им в полза на обществото; в) осигуряване на достъп на възрастните хора до информация и консултации за възможностите за включване в учене през целия живот и в обществено полезни доброволчески дейности за преодоляване на социалната изолация и активно стареене; г) целенасочени мерки за насърчаване на работата в мрежа на обществените библиотеки на местно и регионално ниво и утвърждаването им като центрове за придобиване на дигитални компетентности; д) подобряване на условията в читалищата, музеите и библиотеките за повишаване на културната

[17] В това отношение ценен източник на информация за неучастието е The World Giving Index, отразяващ степента на участие на гражданите в благотворителни дейности - чрез средства, отделено време или помощ на непознат. Въпреки, че не е научно коректно да се правят обобщения и да се търсят корелации или каузалност единствено на база проучване на даряването, то изглежда симптоматично за състоянието на страната и тенденция българите да се бъдат социално активни. Според индекса за 2015г. България постига най-доброто си представяне, но и то е далеч назад в класацията: 115-о място от 145 изследвани страни. За подробности: The World Giving Index 2015, стр.34, достъпен онлайн на адрес: http://www.cafamerica.org/wp-content/uploads/1755A_WGI2015_Report_WEB_V2_FINAL.pdf, последно посетен на 21.12.2015.

[18] Една от причините възрастните хора да не учат активно е социокултурна. Старостта не се свързва само с неизбежния физически упадък или по-ниските доходи, но и с новата и незавидна социална роля, която като че ли е присъдена и се очаква от възрастните хора: на ненужни и пасивни хора. Именно тази очаквана по подразбиране пасивност възпрепятства включването на възрастните хора в учебни дейности. Показателни за отношението към остаряването и живота, който обикновено водят възрастните хора, са думите на Дженис Джоплин: "Man, I'd rather have ten years of super-hyper-most than live to be seventy by sitting in some goddamn chair watching TV" (цитирано по DeGroot, Gerard. "The sixties unplugged", 2009, Pan Books, стр.370).

осведоменост на населението, за предоставяне на възможности за самостоятелно учене и неформално обучение на различни възрастови и целеви групи.

Предвид резултата от изпълнението на целите на предходната Национална стратегия, можем да заключим, че колкото и добре да са разписани, тези намерения няма да бъдат постигнати, ако заинтересованите страни, включително на политическо ниво, не променят подхода си към проблема с неслучващото се учене през целия живот.[19]

Част 2. Кратък исторически обзор на възникването и развитието на университетите на третата възраст

Образованието за възрастни се превръща във важна тенденция в реализацията на европейската политика за учене през целия живот. В европейски мащаб има редица примери за успешни национални политики, насърчаващи ученето през цели живот, като датските Folkehøjskole или норвежките Folkeuniversitetet. Такава успешна и утвърдена практика са и Университетите на третата възраст.

2.1. Същност на УТВ

Многообразието от инициативи за образование на възрастни хора в световен мащаб затруднява изработването на прецизна дефиниция на Университета на третата възраст, но формулирано най-общо, това е институция, предлагаща неформално образование за възрастни хора.[20] Университетите на третата възраст са едновременно идея и движение, като процесът и формата на реализиране на идеята варира в зависимост от местните условия. УТВ предлагат лекции, курсове, семинари, артистични, спортни и социални дейности за възрастни обучаеми, но може би най-важно е, че предлагат психологическа и физическа среда, в която това е възможно да се случи. Според Формоса "УТВ могат да бъдат свободно определени като социо-културни центрове, където възрастните хора придобиват нови знания по значими въпроси, или валидират знанията, които вече притежават, в одобряваща среда и в съответствие с лесни и приемливи методи." [21]

Движението на университетите на третата възраст е възприело гъвкаво тълкуване на понятията "трета възраст" и "университет." Най-често в тази възрастова група се включват хората над 55-годишна възраст. В разбирането за "университет" се наблюдават няколко разлики между класическите университети и УТВ:

1. УТВ не е истинско висше училище, не предлага пълни академични програми по специалност и няма за цел да дава образователна степен.
2. Програмите на УТВ в повечето случаи са съобразени с интересите и нуждите от знания на възрастните хора в ширк спектър от области.

[19] При това, поставената цел за Европейския съюз е три пъти по-висока: 15%. Виж: Европейска комисия, Strategic framework – Education & Training 2020, достъпен онлайн на адрес: http://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework/index_en.htm, последно посетен на 21.12.2015.

[20] "Неформално образование" наричаме всички форми на организирани образователни дейности, които се извън официалната (формална) образователна система (училище, колеж или университет), даваща образователна степен.

[21] Formosa, M. (2012). "Education and Older Adults at the University of the Third Age", in: Educational Gerontology, 38:2, p.114, онлайн достъп: http://dx.doi.org/10.1080/03601277.2010.515910, , последно посетен на 21.12.2015.

3. Липсва формално оценяване на представянето на обучаемите.

Особеност на университетите на третата възраст е, че нямат статут на висши училища, но административно могат да са част от тях. Така е например във Франция, Португалия, Квебек, Полша и други страни, където се е получила симбиоза между неформалното и формалното образование: неформалното учене се осъществява в институции за формално образование.

2.2. Кратка история на УТВ.

Първият Университет на третата възраст е създаден през 1973 година във френския град Тулуза от професора по международно право Пиер Велас.[22] Едва ли Велас е първият, забелязал липсата на структурирани и организирани образователни дейности за възрастните хора, създадени с оглед на тяхното физическо, социално, когнитивно и психологическо благополучие, но той е първият, предприел реални стъпки за решаването на този проблем. Като преподавател в Университета на Тулуза, под егидата на университета, Пиер Велас организира първата серия от академични лекции, семинари и други дейности за възрастни в рамките на една цяла учебна година. УТВ в Тулуза постига незабавен успех - сто възрастни студенти се записват още в началото на учебната година, при това без да е провеждана активна информационна кампания.

Университетите на третата възраст не са явление, възникнало изолирано от света и социалните събития. Предходното десетилетие на 20в. остава в историята със силния тласък в движението за човешки права, апогея на движението против расовата сегрегация в САЩ, антивоенните протести, студентските демонстрации в редица западни страни, "Пражката пролет", втората вълна на феминизма и движението за права на жените, хуманистичната психология с нейния фокус върху самоактуализацията на личността. Ето защо имаме основание да търсим духовна близост между тези важни процеси и един малък опит за включване на възрастните хора в неформално образование, предприет от университетски професор от южния френски град Тулуза. Това е време, в което все повече се говори за демократизиране и отваряне на образованието, за общностно развитие, учене през целия живот и междупоколенчески диалог. Говори се и по екзистенциалния въпрос за смисъла на живота, който става все по-важен за хората в напреднала възраст.

Първият УТВ към Университета на Тулуза има четири основни цели: а) повишаване на качеството на живот на възрастните хора, б) осъществяване на постоянна образователна програма за възрастни хора в тясна връзка с по-млади възрастови групи, в) провеждане на геронтологични изследвания и г) осъществяване на обучителни програми по геронтология.[23] Моделът на функциониране на университета е по-скоро академичен - университетски преподаватели дават лекции в най-разнообразни области на знанието, съобразени с интересите

[22] Formosa, M. (2009). "Renewing universities of the third age: challenges and visions for the future", in: "Recerca, Revista De Pensament i Analisi", vol.9, p. 173, онлайн достъп: http://www.e-revistes.uji.es/index.php/recerca/article/view/153/140, последно посетен на 21.12.2015.

[23] Vellas, P. (1997). "Genesis and aims of the Universities of the third age", in "European Network Bulletin" vol. 1, 1997, pp.9-12, *цитирано по Formosa, M. (2014). "Four decades of Universities of the third age: past, present, future", in: "Ageing and society" vol.34, 2014, p.43*

на възрастните обуччаеми, като наред с това се организират физически упражнения, занимания с изкуство и кратки пътешествия до различни дестинации. Последвалата вълна от новосъздадени УТВ закономерно води и до появата на национална организация - създаденият през 1980 г. Френски съюз на университетите на третата възраст. Впоследствие в редица европейски страни (Полша, Испания, Португалия. Словакия, Италия и др.) се създават университети на третата възраст и съответни национални асоциации. Европейският континентален модел с единични изключения следва основната идея на *френския модел*: независимо от възможните различия в широкия спектър от академични и неакадемични дейности, които се развиват в университетите на третата възраст, в ядрото на образователната дейност стои истинско висше училище.

1981 година бележи възникването на първия УТВ във Великобритания, в гр.Кеймбридж. Въпреки, че и в този случай люлката на движението е университетски град и инициаторът е отново академична фигура - проф. Питър Ласлет,[24] - британският модел е коренно различен от френския. Ласлет съзнателно решава, че британските УТВ не трябва да са свързани с университетите и да разчитат на университетски преподаватели.[25] Целта на Ласлет била хората да се срещат, да разговарят, да споделят опит в по-неформална обстановка, в която всеки може да преподава на принципа "учителите учат, а учениците преподават". Британските УТВ съществуват като местни самоорганизирани и самоуправляващи се групи за самопомощ и взаимно учене, формално регистрирани като неправителствени организации. Днес във Великобритания има широка мрежа от няколко хиляди университета на третата възраст, обединени в Тръст на третата възраст. Този модел бързо се разпространява и сред други англоезични страни (Австралия, САЩ, Нова Зеландия, Канада без Квебек), така че днес можем да говорим въобще за *британски модел*, или за модел на англоезичния свят.

Третият модел на УТВ, възникнал както хронологично, така и концептуално, е *китайският модел*. Нещо, което рязко го отличава от двата западни модела, е неговата позиция в обществения живот. За разлика от автономните френски университети и още по-автономните британски групи, в Китай университетите на третата възраст и националната им асоциация се ръководят от правителствените и провинциалните власти. Първият китайски УТВ е създаден през 1983г. Понастоящем съществауват над 40 000 университета на третата възраст, обединени в национална асоциация.[26]

В 21 век Университетите на третата възраст играят ключова роля в развитието на образованието на възрастните хора в световен мащаб. УТВ са признати като ключов фактор важна роля в демократизирането на ученето през целия живот чрез осигуряване на възможности за образование на този възрастова група, която традиционно остава извън главния

[24] Питър Ласлет (Peter Laslett) е историк и политолог и образователен реформатор. Освен че създава първия английски УТВ, той оказва подкрепа на Майкъл Янг при формирането на Отворения университет (Open university).

[25] Beckett, Francis (2014). "The U3A Story", The Third Age Trust, p.1, достъпен онлайн на адрес: http://www.u3a.org.uk/the-u3a-story/file.html

[26] Zhao, Xinyi and Chui, Ernest (2016). "Mainland China", in: Findsen, Brian and Formosa, Marvin (eds.), "International Perspectives on Older Adult Education. Research, Policies and Practice", стр.103 - 104, частично достъпен онлайн на адрес: https://goo.gl/t9CTNY, последно посетен на 21.12.2015.

фокус на образованието.[27] Международната асоциация на университетите на третата възраст обединява УТВ или национални асоциации на УТВ от десетки страни. На последната по-голяма международна проява на МАУТВ - конференцията "Студентите от третата възраст - ново поколение студенти?", проведена в полския град Люблин от 16 до 19 септември 2015 година, присъстваха представители на УТВ от четири континента: Европа, Азия, Африка и Латинска Америка.

2.2. Три модела УТВ

Както споменах, Университетите на третата възраст нямат един стандартен профил и една - единствена философия на съществуване. Независимо, че участниците в движението са обединени от общата кауза да предоставят релевантни на потребностите на възрастните хора знания и умения, под името "Университет на третата възраст" функционират три основни модела на образование за възрастни. В голяма степен те отразяват историческото развитие на концепцията за УТВ, но също така отразяват и културните и социалните особености на страните, в които са формирани. Първият модел е създаден през 1970-те години във Франция и е доразвит в Полша в края на 1980-те - началото на 1990-те. Вторият модел е наложен през 1980-те във Великобритания и впоследствие в други англоезични страни. Третият модел се развива в Китайската народна република от 1983г., като бележи особена активност през 21 век. По-долу предлагам сравнителен преглед на особеностите на трите модела, изготвен на база проучени документални източници и проведени разговори с представители на страните, в които са развити:

Модел	**Френски**	**Британски**	**Китайски**
Форма на съществуване	УТВ са звена към истински държавни университети, пряко управлявани от тях. УТВ използват залите на университетите, от които са част.	УТВ са самоорганизирани местни групи, тип "клуб по интереси" или "социален клуб". По същността си напомнят българските читалища. Не са асоциирани с истински университети. Дейността им се провежда както в публични пространства, така и в частни домове.	УТВ съществуват като централизирана структура (Асоциация на Университетите за третата възраст), под ръководството на правителството на КНР, като преките задължения по администрирането им са делегирани на провинциалните правителства. Не са асоциирани с истински университети.

[27] Formosa, M. (2014). "Four decades of Universities of the third age: past, present, future", in: "Ageing and society" vol.34, p.48, онлайн достъп: http://dx.doi.org/10.1017/S0144686X12000797, последно посетен на 21.12.2015.

Форми на финансиране	Има два основни източника на финансиране: 1) държавата чрез университетите, които осигуряват помещения и други средства за учебния процес; 2) такси, събирани от възрастните обучаеми, покриващи хонорарите на преподавателите.	Местните УТВ се самоиздържат чрез членски внос от страна на участниците в тях. В някои случаи местните власти съдействат за осигуряване на помещения в обществени сгради, например в общностни центрове.	Има два източника на подкрепа: 1) УТВ използват финансов ресурс, помещения и средства за обучение, предоставени от провинциалните власти; 2) обучаемите лица /предимно пенсионирани държавни служители/ плащат малки такси.
Преподаватели и програми	Преподавателите са университетски лектори - практици с опит по теми, които интересуват студентите. Фокус върху качеството на програмата и качеството на преподаването. Принцип “отгоре - надолу”: програмата се изготвя от академични фигури след проучване на интересите на обучаемите.	Преподавателите са членове на местните УТВ, които имат практически опит в различни области, които интересуват студентите. Преподаването се извършва по взаимоучителния метод: всеки може да бъде учител и ученик. Програмите се създават “отдолу - нагоре.”	Преподавателите са главно практици от различни приложни изкуства и занаяти, както и грижа за здравето. Академичните лектори са малобройни, поради спецификите на китайските УТВ. Програмата следва стриктни критерии за преподаване, когато обучаемите искат да получат сертификат за правоспособност по даден занаят.
Области на преподаване и дейности	Основна програма от академични теми, свързани със заявени конкретни интереси и нужди на възрастните обучаеми. Основен метод на учене:	Широк набор от области, по които отделните членове на УТВ са компетентни, в които имат опит и които са готови да споделят с останалите членове. Основен	В ядрото на програмите на китайските УТВ стоят изкуствата. Провеждат се обучения по приложни изкуства, музика и танци.

	лекция с дискусия. - Спортни упражнения, гимнастика, разходки сред природата. - Кратки специализирани курсове, провеждани в малки групи (ИКТ, приложни изкуства, езиково обучение и др.). Учебният подход е по-интерактивен. - Кратки пътешествия и екскурзии всеки месец.	метод на учене е лекция с дискусия. - Спортни упражнения, гимнастика, разходки сред природата. - Художествени дейности. - Кратки пътешествия и екскурзии.	Основен метод е "учене чрез правене." - Академичните лекции са по-слабо застъпени и не са приоритет в обучението. - Някои УТВ предлагат форми на гимнастика и други физически упражнения.
Стандарти	Акцентира се върху съдържанието на понятието "университет" в името УТВ. Програмата включва задължително две академични лекции и спортно занятие всяка седмица. Няма изпити. Не се дават кредити и образователни степени.	Няма ясно определени академични стандарти. Всяка от дейностите и областите на преподаване се развива самостоятелно от отделните университети според наличните ресурси и възможности. Няма изпити. Не се дават кредити и образователни степени.	Няма академични стандарти. Има стандарти в преподаването и овладяването на приложни изкуства, защото част от обучаемите искат да използват новите си умения, за да работят и печелят след завършване на обучението.

В някои страни съществуват "хибридни" модели, които заемат елементи от основните три. Университетите на третата възраст - самостоятелно или чрез национални асоциации - са обединени в Международната асоциация на университетите на третата възраст.[28]

Част 3. УТВ в България. За необходимостта от създаването на национална политика за стимулиране на образованието за възрастни.

3.1. От декларирано право към консумирано право.

Конституцията на Република България гарантира правото на всеки гражданин на образование.[29] Възрастта според основния закон на страната не може да бъде препятствие в това отношение. Обучението и образованието не могат да бъдат съотнасяни единствено към младите хора и само към придобиването на базови знания, умения и компетентности или професия. Но правото, което е декларирано, не винаги е право, което може да бъде консумирано. Възрастните хора осъзнават, че когато става дума за получаване на висше образование, предназначено за практикуването тепърва на професия, подобна няколкогодишна инвестиция на време, средства и усилия трудно може да се осъществи, предвид напредналата им възраст, намалената способност за интензивно учене, в сравнена със студенти на 20 - 25 години, и по-краткия житейски хоризонт пред тях. Ето защо образователните институции не отговорят адекватно на потребностите на възрастните хора. Историческата роля на един УТВ в този момент е, че може да инициира, развива и предлага на възрастните хора възможности за учене, съобразени с техните нужди, способности и интереси. Създаването на УТВ съответства на един от принципите в Националната концепция за насърчаване на активния живот: "Следване на целия жизнен цикъл на човешкия живот – да се отчитат особеностите и специфичните потребности, характерни за всяка от трите основни фази на човешкия жизнен цикъл (младост, трудоспособна възраст и пенсионна възраст)",[30] както и на една от оперативните цели на концепцията: "Осигуряване на условия за достъп до образование, за учене през целия живот, за повишаване на квалификацията и за преквалификация на възрастните хора с оглед на подобряване на мобилността на пазара на труда."[31]

УТВ в България също така може да бъде средство за постигане на целите на Стратегията за учене през целия живот и да промотира Ученето през целия живот като ключов инструмент за личностно, социално и професионално развитие на хората в късна зрялост. Полето на дейност на УТВ има допирни точки с два приоритета от стратегията: № 3 (осигуряване на образователна среда за равноправен достъп до учене през целия живот, за активно социално

[28] Университети на третата възраст (УТВ) съществуват под различни форми и имена в десетки държави на шестте населени континента на планетата. За по-подробна информация, виж сайта на Международната асоциация на университетите на третата възраст: http://www.aiu3a.com

[29] Конституция на Република България, чл.53, ал.1, обнародавана в Държавен вестник, бр.56 от 13.07.1991г., достъпен онлайн на адрес: http://www.parliament.bg/bg/const, последно посетен на 21.12.2015.

[30] Министерство на труда и социалната политика (2012). Национална концепция за насърчаване на активния живот на възрастните хора в България (2012 - 2030), стр. 36, достъпен онлайн на адрес: www.strategy.bg/FileHandler.ashx?fileId=2463, последно посетен на 21.12.2015.

[31] Пак там, стр. 38.

включване и активно гражданско участие) и №4 (Стимулиране на образование и обучение, съобразено с потребностите на икономиката и промените на пазара на труда).[32]

3.2. SWOT анализ.

Нека разгледаме идеята за създаване на УТВ в България в по-широк контекст.

Силни страни	**Слаби страни**
Заявена политическа воля от министъра на образованието и науката. Наличие на стратегически държавни документи, с които си кореспондира идеята за УТВ и които са основание инициативата да се развие като държавна политика.	България няма опит в създаването на УТВ, на учебни програми и систематизирани обучителни дейности за възрастни. Липса на капацитет сред част от структурите, които биха имали място в инициативата. Университетите досега не са провеждали систематични дейности от този вид. Слабо е развита културата на учене през целия живот в България.
Възможности	**Опасности**
Има богат международен опит, който може да се използва от българска страна. В България има висок брой възрастни хора, потенциални обучаеми в УТВ. Има достатъчно на брой университети в цялата страна, което ще позволи да се покрие територията на България. Налице е широка мрежа от потенциални партньори: читалища, музеи, библиотеки и други институции за	Смяна в ръководството на МОН може да доведе до отказ от осъществяване на инициативата като държавна политика. Целевата група (хората над 55-60-годишна възраст) може да се окаже незаинтересована или да не може да плаща такси за обучение. Инициативата може да бъде недобре приета от обществото (включително и поради “черен” PR). Субектите, считани за заинтересовани страни и потенциални

[32] Министерство на образованието и науката (2013), Национална стратегия за учене през целия живот за периода 2014 – 2020, достъпен онлайн на адрес: mon.bg/?h=downloadFile&fileId=1972, страници 20 - 21, последно посетен на 21.12.2015.

неформално образование. Няма конкуренция, инициативата може да заеме и развие собствена “ниша”.	партньори (като университети, читалища, държавни и местни власти, пенсионерски организации и т.н.), могат да не приемат идеята.

3.3. Българският модел.

Създаването на български модел на университет на третата възраст поставя няколко въпроса. Вярвайки във значението на дискусията по тази тема, ще ги оставя отворени, без да предлагам еднозначни отговори.

1. Какъв ще е моделът? За да се развият като публична политика, Университетите на третата възраст в България трябва да съществуват в ясна рамка, а това изисква отговорните лица и институции, които се ангажират с формирането й, да решат в каква посока да съсредоточат усилията и ресурсите си: дали УТВ ще бъдат част от университетите (Франция) или ще са асоциирани към консорциуми от университети (например УТВ в гр.Люблин, Полша, е съвместен проект на четири местни университета), дали ще са самоорганизирани обединения на граждани, както във Великобритания и Австралия, или може би ще следват китайския модел - централизирана и контролирана от държавата структура. Или може би ще се възприеме смесен модел, със заемки от трите “чисти” модела? Отговорът на този въпрос в голяма степен ще изясни отговорите на следващите въпроси.
2. Как ще се провежда учебната дейност? Необходимо е да се изясни какви стандарти за преподаване ще имат университетите на третата възраст, какъв ще е профилът на лекторите, как ще се избират дисцилините и курсовете, които университетите ще предлагат на обучаемите. В този порядък е важно да се уточни: българските УТВ ще имат ли пълна свобода при организиране на учебната си дейност, подобно на британския модел, или ще се създадат унифицирани критерии, които трябва да се спазват от всички УТВ, подобно на европейския континентален модел?
3. Как ще се издържат УТВ? Ако съществува като съставно звено в рамките на класически университет, УТВ би могъл да използва неговата база и материални ресурси. Ако е организация на общностно ниво, подобно на британските УТВ, има разнообразни начини за самостоятелно обезпечаване на съществуването му: използване на общински сгради, събиране в домове на членовете, събиране на членски внос за наемане на помещения и т.н.
4. Каква ще е организационата структура на УТВ в България и как ще се управляват? Наред с уреждането на съществуването на УТВ в рамките на истинските университети, необходимо е да се мисли и за тяхното позициониране на национално ниво. В страните, в които университетите на третата възраст имат

развити традиции, те са обединени в национални асоциации или федерации (напр. Франция, Полша, Словакия, Италия, Португалия), членуващи в Международната асоциация на университетите на третата възраст. В други държави (напр. Мозамбик) съществува само един университет на третата възраст, който също членува в международната асоциация. България е все още във фаза покълване на идеята за УТВ и бъдещето е трудно да се прогнозира (виж по-горе SWOT анализа, раздел Опасности), но от друга страна е важно да се постави стратегическата цел за растеж и развитие в една посока.

5. Какво образование ще дава УТВ? Има два варианта: а) по-широко разпространеният е възрастните обучаеми да учат за удоволствие, без да се цели получаването на специализирано образование или квалификация. Завършването на всяка учебна година и на всеки специализиран курс се удостоверява със сертификат за присъствие; б) по-рядко срещаният е да се предлагат систематизирани образователни програми, свързани с придобиване на определена професионална квалификация. В първия случай, УТВ може да предлага само това, което класическият френски модел е замислил: разнообразни курсове, които завършват с издаването на документ с повече морална, отколкото практическа стойност, но без квалификция. В този случай учебната програма е близка по дух до т.нар. liberal arts образование - учещите имат възможност да посещават най-разнообразни курсове и предмети и сами избират какво да учат. Особено ако е част от висше училище, УТВ действително би могъл да предлага широк спектър от лекции, защото ще има на разположение голям брой преподаватели. Във втория случай, УТВ би могъл да дава и определена квалификация на своите студенти. Това не е било изначално заложено във философията на УТВ, но ако се констатира потребност от доквалификация или преквалификация сред значителна част от възрастното население, българските УТВ биха могли да организират квалификационни курсове и програми. В това отношение пионер е Асоциацията на университетите на третата възраст в Словакия, където тригодишни програми предлагат нова квалификация. Този въпрос е важен в контекста на демографските промени, които имат и икономически измерения и водят до необходимостта работодателите да работят с все повече по-възрастни служители и да инвестират в развитието на техните знания и умения. Това би било важно и за хора, които желаят да развият нова кариера след излизане в пенсия, особено ако са от професиите, упражняващи т.нар. “първа категория труд”, даваща право на по-ранно пенсиониране. В крайна сметка, УТВ не са длъжни да избират между две алтернативи - при бъдещо разрастване УТВ могат да предлагат и двете форми на обучение.
6. Каква научна дейност може да провежда УТВ? Както е посочил проф.Пиер Велас още при създаването на първия УТВ в Тулуза преди 42 години, УТВ може да се ангажира не само с образовние за възрастни, но и с научно-изследователска и

развойна дейност. Един иновативен български УТВ също може да провежда научна дейност, включително пилотни инициативи като създаването на нова специалност - геронтология, която да привлича учени, студенти и докторанти от страната и чужбина за проучване и развитие на научното познание в тази област.

7. Ще участва ли държавата и под каква форма? След като УТВ отговаря на ключови документи като Националната стратегия за учене през целия живот през периода 2014 - 2020 и Националната концепция за насърчаване на активния живот на възрастните хора в България (2012 - 2030), уместно е държавата, чрез партньорство на Министерството на образованието и науката с Министерството на труда и социалната политика, а защо не и с Министерството на културата, да окаже съдействие за реализацията на тази идея. Участието на държавата не е задължително да се изразява във финансова подкрепа. Информационна, координационна и логистична подкрепа също са важни в един начален етап на структуриране на УТВ.
8. Кои ще са партньорите? В изграждането на УТВ висшите училища биха могли да си сътрудничат с вече утвърдени регионални и местни институции, чийто профил се вписва в широката концепция за разпространяване на знания през целия живот: читалищата, музеите и библиотеките.[33] Особено внимание може да се обърне на читалищата, чиято широка мрежа в цялата страна може да помогне за разпространяването на знания до по-голям брой хора.

Заключение

В XXI век, като страна - член на Европейския съюз, България не може да изостава във важните тенденции и процеси от страните, развиващи смислени и съобразени с нуждите на възрастните хора образователни, социални и културни политики. На хората от третата възраст не може да се гледа като на растящ проблем. Възрастните хора са капитал и са възможност за България. Техният богат житейски и социален опит, професионалните им умения и развита трудова етика са огромен ресурс за нашата страна. Използването на този ресурс обаче изисква най-напред да бъдат развити и проложени политики, стимулиращи активното стареене и овластяването на хората от третата възраст. Настоящата социална структура им отрежда незаслужена, демотивираща и безрадостна роля: на пасивни получатели на средства от пенсионните фондове или на ползватели на клиничните пътеки на Здравната каса. По този начин те остават неглижирани и пренебрегнати от обществото, което не гледа на тях като на личности, способни да допринасят за развитието му. Концепцията за Университет на третата възраст в България има друг подход: този на овластяването на възрастните хора. Това е подход

[33] Библиотеките са място за информално образование и не случайно девизът на Обществената библиотека на Ню Йорк в социалната мрежа Google+ гласи "Вдъхновява ученето през целия живот, насърчава знанието, укрепва общностите" (Inspire lifelong learning, advance knowledge, strengthen communities), достъпно онлайн на адрес: https://plus.google.com/u/0/+newyorkpubliclibrary/about, последно посетен на 21.12.2015. Библиотеките в България също могат да се превърнат в места за неформално учене, а УТВ е едно възможно средство за ускоряването на този процес.

на ученето, израстването и усъвършенстването през целия живот, на гражданското участие и социалната ангажираност, на поддържането и разширяването на социалните взаимодействия, на предаването и споделянето на умения и опит с другите и в крайна сметка - на решаването на важния ретроспективен въпрос за смисъла на живота, който са живели. Реализизацията на важния замисъл за включване на нашите по-възрастни съграждани в активно учене през целия живот ще е един от най-сериозните знаци, че страната ни е станала по-социална, по-хуманна и по-отговорна към потребностите на всички групи на обществото.

ИЗТОЧНИЦИ:

Beckett, Francis (2014). "The U3A Story", The Third Age Trust, достъпен онлайн на адрес: http://www.u3a.org.uk/the-u3a-story/file.html

DeGroot, Gerard (2009). "The sixties unplugged", Pan Books.

European Commission (2009). "Strategic framework – Education & Training 2020", достъпен онлайн на адрес: http://ec.europa.eu/education/policy/strategic-framework/index_en.htm

Formosa, M. (2009). "Renewing universities of the third age: challenges and visions for the future", in: "Recerca, Revista De Pensament i Analisi", vol.9, pp. 171-196, достъпен онлайн на адрес: http://www.e-revistes.uji.es/index.php/recerca/article/view/153/140

Formosa, M. (2012). "Education and Older Adults at the University of the Third Age", in: Educational Gerontology, 38:2, 114-126, онлайн достъп: http://dx.doi.org/10.1080/03601277.2010.515910

Formosa, M. (2014). "Four decades of Universities of the third age: past, present, future", in: "Ageing and society" vol.34, pp.42-66, онлайн достъп: http://dx.doi.org/10.1017/S0144686X12000797

International Association of the Universities if the Third Age (AIUTA), уебсайт: http://www.aiu3a.com

Kobylarek, Aleksander (2012). "Aging. Psychological, Biological and Social Dimensions", Argi, достъпен онлайн на адрес: https://ec.europa.eu/epale/sites/epale/files/aging_social_biological_and_psychological_dimensions.pdf

Myers, Joe (2015), "These countries are shrinking the fastest", публикукация в сайта на Световния икономически форум от 2015.07.28. Източникът е достъпен онлайн на адрес: https://agenda.weforum.org/2015/07/these-countries-are-shrinking-the-fastest

New York Public Library, профил в Google+:
https://plus.google.com/u/0/+newyorkpubliclibrary/about

OECD (2015). "Pensions at a Glance 2015. OECD and G20 indicators", pp.156–157, достъпен онлайн на адрес: http://www.oecd-ilibrary.org/social-issues-migration-health/pensions-at-a-glance-2015_pension_glance-2015-en

The World Giving Index 2015, достъпен онлайн на адрес: http://www.cafamerica.org/wp-content/uploads/1755A_WGI2015_Report_WEB_V2_FINAL.pdf

United Nations Economic Commission for Europe, European Commission (2014), "Active Ageing Index for 28 European Union Countries", достъпен онлайн на адрес:
http://www1.unece.org/stat/platform/display/AAI/Active+Ageing+Index+Home

Zhao, Xinyi and Chui, Ernest (2016). "Mainland China", in: Findsen, Brian and Formosa, Marvin (eds.), "International Perspectives on Older Adult Education. Research, Policies and Practice", стр.103 - 104, частично достъпен онлайн на адрес: https://goo.gl/t9CTNY,

ЕвроЧикаго (2012). "Брой на българските граждани в чужбина (2011 г.)", публикуван на 07.04.2012г. в сайта ЕвроЧикаго, достъпен онлайн на адрес:
http://www.eurochicago.com/2012/04/v-tchuzhbina

Конституция на Република България, чл.53, ал.1, обнародавана в Държавен вестник, бр.56 от 13.07.1991г., достъпен онлайн на адрес: http://www.parliament.bg/bg/const

Министерство на образованието и науката (2013). Национална стратегия за учене през целия живот за периода 2014 – 2020, достъпен онлайн на адрес: mon.bg/?h=downloadFile&fileId=1972

Министерство на образованието и науката (2014) Годишен доклад за изпълнението през 2014г. на Националната стратегия за учене през целия живот за периода 2014 – 2020, стр.26, достъпен онлайн на адрес: mon.bg/?h=downloadFile&fileId=8081

Министерство на труда и социалната политика (2012). Национална концепция за насърчаване на активния живот на възрастните хора в България (2012 - 2030), достъпен онлайн на адрес:
www.strategy.bg/FileHandler.ashx?fileId=2463,

Национален доклад за България за 2011г. (втори преглед и оценка по изпълнението на Международния план за действие по застаряването от Мадрид, 2002г., и на регионалната стратегия за Европа към него), достъпен онлайн на адрес:
http://www.unece.org/fileadmin/DAM/pau/age/country_rpts/BGR_report_rus.pdf

Национален статистически институт (2013). "Очаквана продължителност на живота, по пол", достъпен онлайн на адрес: http://goo.gl/UdkKF6

Национален осигурителен институт (2015). "Пенсии за осигурителен стаж и възраст", достъпен онлайн на адрес: http://www.noi.bg/pensions/grantpensions/1854-posv13

Национален статистически институт (2014). "Население и демографски процеси през 2013г.", стр.1, достъпен онлайн на адрес:
http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Population2013_AUIT2RS.pdf

Национален статистически институт (2015). "Население и демографски процеси през 2014г.", стр.1, достъпен онлайн на адрес:
http://www.nsi.bg/sites/default/files/files/pressreleases/Population2014_2Y19BGI.pdf

Танев, Тодор (2015). "Идеен проект за "Университет на третата възраст", публикуван във Фейсбук на 17.02.2015 г., достъпен онлайн на адрес: https://www.facebook.com/todor.tanev.37/posts/1020593453903219